

Eksponaty geologiczne w osiemnastowiecznym Naturalienkabinet księdza Leopolda Jana Szersznika z Cieszyna

Iwona Machłajewska¹, Ewa Krzeszowska¹

I. Machłajewska E. Krzeszowska

Geological specimens in the eighteenth century Naturalienkabinet of father Leopold Jan Szersznik from Cieszyn. Prz. Geol., 61: 25–29.

Abstract. Leopold Jan Szersznik (1747–1814) – a Silesian priest, teacher, researcher and collector; was a leading figure in the Age of Enlightenment. He is known mainly as a founder of a great and commonly available library of manuscripts, ancient books and maps, and one of the first Polish public museums. The Szersznik's Museum was founded in 1802 in Cieszyn to collect art, antique weapons, instruments and nature specimens, forming so-called Naturalienkabinet. Naturalienkabinet contained more than four thousand minerals, rocks and fossils. The collection was designed to illustrate the natural history and was characterised by excellent systematization and description of type, place of origin and number of specimens. Szersznik planned to

create a full catalogue of natural history collections, but unfortunately he could not finish his project. The only remaining part of the mineralogical collection is stored at the Museum of Geology of Deposits in Gliwice (Poland), being one of the oldest geological collections in Poland. Unfortunately, the state of preservation and arrangement of collections at the time of their transfer to the Museum was far different from its original state. The collection has been inventoried and described scientifically in recent years. Among the studied geological specimens are both well-known rocks and minerals from classic locations and unusual mineralogical specimens.

Keywords: Leopold Jan Szersznik, Naturalienkabinet, geological collection, history of geology

W gabinetach osobliwości, tworzonych przez władców, arystokratów i medyków, gromadzano w dawnej Europie kolekcje różnego rodzaju, często przypadkowych przedmiotów (np. rzeźby, obrazy, księgi, broń, przyrządy, muszle, wysuszone rośliny, wypchane zwierzęta i „dziwy natury”). Część z nich pochodziła z darów, przechowywanych w królewskich i książęcych skarbcach, inne pozyskiwano w trakcie wypraw badawczych. Rozmaitość obiektów kolekcjonowanych w gabinetach osobliwości doprowadziła z czasem do wyodrębnienia ich dwóch kategorii: gabinetów sztuki oraz gabinetów przyrodniczych. Jednymi z pierwszych kolekcji przyrodniczych były pochodzące z przełomu XVI i XVII w. zbiory naturalistów (pod pojęciem których rozumiano spreparowane rośliny i zwierzęta lub ich fragmenty, skamieniałości, minerały i skały) aptekarzy Francesco Calzolariego z Werony (1521–1600) i Ferrantego Imperato z Neapolu (1550–1631) czy duńskiego medyka Olafa Worma (1588–1654). Istotną częścią tych kolekcji były towarzyszące im katalogi, zawierające dokładne opisy eksponatów. W XVIII i XIX w. gabinety osobliwości przekształciły się w muzea, w których prezentowane przedmioty nie służyły wyłącznie podziwianiu natury, ale pełniły też funkcje edukacyjne i społeczne.

Sytuacja polityczna Rzeczypospolitej nie sprzyjała w tym czasie rozwojowi muzealnictwa, a choć prywatne kolekcjonerstwo funkcjonowało tak jak i w pozostałej części Europy, to próby przekształcenia gabinetów osobliwości w publiczne muzea, pomimo istniejących planów, szły opornie. Projekt Michała Mniszcha z 1775 r. utworzenia Muzeum Polskiego, zawierającego oprócz innych zbiorów kolekcję naturalistów, nie doczekał się realizacji, zaś największa osiemnastowieczna kolekcja przyrodnicza zgromadzona przez Annę

Jabłonowską (1728–1800) w Siemiatyczach trafiła po jej śmierci do Rosji i uległa zniszczeniu.

Dwie najstarsze w Polsce, mniej więcej równowiekowe kolekcje geologiczne to zbiór Baltazara Hacqueta, przechowywany w Muzeum Instytutu Nauk Geologicznych Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, oraz kolekcja księdza Szersznika, znajdująca się w Muzeum Geologii Ziół w Gliwicach. Zbiór Hacqueta, profesora historii naturalnej w Paryżu, Krakowie i Wiedniu, został zakupiony przez Gabinet Mineralogiczny Collegium Physicum Szkoły Głównej Koronnej w 1810 r. Choć pierwotnie składała się z niemal 4000 minerałów i skał, dziś obejmuje przede wszystkim skamieniałości (228 okazów). Bogata kolekcja księdza Szersznika składa się głównie z okazów mineralogicznych.

KSIĄDZ LEOPOLD JAN SZERSZNIK

Postać księdza Leopolda Szersznika, uwieczniona na pomniku i w nazwie ulicy, jest znana każdemu mieszkańcowi Cieszyna. Niezwykle dokonania księdza i jego działalność kolekcjonersko-naukowa, nie tylko w dziedzinie geologii, ze wszech miar zasługują na szersze rozpropagowanie.

Leopold Szersznik urodził się w 1747 r. w Cieszynie (ryc. 1) w dość majątnej i dobrze wykształconej rodzinie mieszczańskiej. Rodzice od wczesnego dzieciństwa Leopolda przykładali dużą wagę do wszechstronnej edukacji syna, który po ukończeniu jezuickiego gimnazjum w Cieszynie wyruszył na studia teologiczne do Ołomuńca, Brna i Pragi. Wstąpił do zakonu jezuitów, co m.in. ułatwiło mu prowadzenie badań historycznych, które wkrótce stały się jego pasją (Wytrzens, 1930). Po kasacji zakonu jezuitów w 1773 r. na krótko zatrudnił się w bibliotece Clementinum w Pradze oraz w Hradcu Kralove, gdzie pracował jako guwerner. W 1775 r. wrócił do Cieszyna i został nauczycielem w gimnazjum, którego był absolwentem. W ciągu następnych

¹Instytut Geologii Stosowanej, Politechnika Śląska, ul. Akademicka 2a, 44-100 Gliwice; ewa.krzeszowska@polsl.pl.

Ryc. 1. Leopold Jan Szersznik (obraz Franza von Fahrenschona, Praga, 1774 r.; <http://www.cieszyn.pl>)

Fig. 1. Leopold Jan Szersznik (painted by Franz von Fahrenschon, Praha, 1774; <http://www.cieszyn.pl>)

Ryc. 2. Biblioteka Szersznika znajdująca się w Książnicy Cieszyńskiej (<http://www.cieszyn.pl>)

Fig. 2. Szersznik's library stored in Cieszyn Historical Library (<http://www.cieszyn.pl>)

40 lat, dzięki ogromowi pracy i zaangażowania księdza Szersznika, Cieszyn z prowincjonalnego, trzytysięcznego miasteczka przekształcił się w prężny ośrodek edukacji i nauki (Spyra, 1993).

Podstawowym nurtem zainteresowań Szersznika była historia – już w trakcie studiów wydał kilka rozpraw, jedną z nich, poświęconą historii Słowian, nagrodzono nawet medalem i nagrodą pieniężną. W Pradze sporządził katalog rękopisów Clementinum oraz wydał pracę na jego temat. Od wczesnej młodości kolekcjonował starodruki, idąc w ślady dziadka i ojca, posiadaczy bogatych księgozbiorów (Spyra, 1993).

Konieczność poświęcenia się pracy pedagogicznej spowodowała przesunięcie „środką ciężkości” zainteresowań Szersznika z historii na edukację. Pomny własnych niezbyt pozytywnych doświadczeń uczniowskich Szersznik jako prefekt gimnazjum dążył do wypracowania nowych metod nauczania, opartych nie na nauce pamięciowej, ale na analizie i doświadczeniu. Duży nacisk położył także na praktyczne zastosowanie przyswojonej wiedzy. Z tych przekonań wynikała potrzeba zgromadzenia zestawu eksponatów i pomocy naukowych, które dały początek Szersznikowemu gabinetowi osobliwości. W gimnazjum utworzono bibliotekę, bazującą częściowo na prywatnym księgozbiorze Szersznika, stale wzbogacaną o najnowsze podręczniki i dzieła naukowe z różnych dziedzin wiedzy (ryc. 2) (Kudélka, 1957).

Pożar, który w 1789 r. strawił większość drewnianej zabudowy Cieszyna, w tym gimnazjum jezuickie, spowodował, że konieczna stała się odbudowa miasta. Szersznika mianowano inspektorem budowlanym i mimo braku formalnego wykształcenia inżynierskiego z powodzeniem kierował on wszelkimi pracami związanymi z odbudową. Nie szczędził na ten cel własnych środków, sfinansował np. remont Kościoła św. Krzyża. Pełnił też z wielkim powodzeniem funkcję skarbnika miejskiego (Spyra, 1993).

Zainteresowania przyrodnicze Szersznika sięgają jego praskich studiów, na których uczył się rozpoznawania minerałów. Po powrocie do Cieszyna podczas terenowych prac mierniczych poznał Józefa Wussina, inżyniera drogowego, który przekazał mu znalezione przez siebie okazy geologiczne. Kolekcja szybko się powiększała, zarówno na drodze wymiany i zakupów, jak i osobistego pozyskiwania okazów w czasie prowadzonych przez Szersznika wycieczek po okolicy (Kudélka, 1957). Szersznik zresztą nie ograniczał się tylko do minerałów i skamieniałości, zbierał również fragmenty drzew, muszle, jaja i gniazda ptaków oraz rośliny do zielnika. Cel zbiorów był ściśle określony – okazy miały pełnić funkcję poglądową i edukacyjną.

Ponieważ w zrekonstruowanym po pożarze budynku gimnazjum zaczęło brakować miejsca, a stan techniczny szkoły stale się pogarszał, Szersznik rozpoczął starania o fundusze na budowę nowego gmachu gimnazjum. Po wielu prośbach i monitach władze miasta wydały zgodę na postawienie nowego obiektu, natomiast dotychczasowy budynek Szersznik zakupił do celów kolekcjonerskich i tam w 1802 r. przeniósł bibliotekę oraz swoje zbiory, dając początek pierwszemu na Śląsku Cieszyńskim, i jednemu z pierwszych na ziemiach Polski, publicznemu muzeum (Spyra, 1993).

KUNSTKABINET I NATURALIENKABINET

Kolekcja Szersznika została podzielona tematycznie, zgodnie z osiemnastowiecznymi trendami, na dwie części: gabinet sztuki oraz gabinet naturalistów. Ten pierwszy zawie-

rał zbiór broni, obiektów archeologicznych, monet i ich gipsowych odlewów, obrazy, rzeźby, instrumenty naukowe i inne. Naturalienkabinet obejmował kolekcję przyrodniczą. W sześciu olchowych szafach z okuciami mieściły się 144 szuflady ze skamieniałościami, minerałami i skałami pochodzącymi spoza Śląska Cieszyńskiego, uporządkowane według podziału zalecanego w podręczniku mineralogii Franza Ambrosiusa Reussa. Inne szafy zawierały okazy z okolic Cieszyna, głównie botaniczne, uporządkowane w zgodzie z klasyfikacją Linneusza (fragmenty drzew, żywic i nasion różnych gatunków), i zoologiczne (muszle, pajęczaki, raki, chrząszcze, motyle, jaja i ptasie gniazda). Kolekcję uzupełniały barwniki i medykamenty w stojach i cynowych puszkach. Niektóre eksponaty znajdowały się także w czytelni towarzyszącej bibliotece (Kudélka, 1957).

Muzeum, bo tak od 1802 r. nazywał Szersznik stare gimnazjum, było placówką ogólnodostępną i służyło zarówno młodzieży gimnazjalnej, jak i mieszkańcom Cieszyna. Jak każdy taki obiekt, było chętnie odwiedzane przez gości z zewnątrz, kroniki wspominają m.in. o wizycie austriackiego cesarza Franciszka Józefa I (Kudélka, 1957).

Aby okazy muzealne mogły właściwie pełnić swą funkcję, musiały być prawidłowo zidentyfikowane i opisane. Szersznik, choć nie miał wykształcenia przyrodniczego, dzięki sprowadzanym najnowszym podręcznikom i pracom poświęconym mineralogii, własnemu doświadczeniu, a także kontaktom i korespondencji z badaczami mógł wkrótce skatalogować swój zbiór minerałów i skał. Pierwszym etapem tej pracy było stworzenie „Mineralogische Fragmente” – notatek na pojedynczych kartkach papieru, zawierających nazwę okazu, jego przynależność i miejsce znalezienia oraz zapisy liczbowe, odpowiadające prawdopodobnie numeracjom okazów według różnych kryteriów. Dziś zidentyfikowanie treści tych liczb wydaje się niemożliwe. W 1800 r. Szersznik sporządził indeks zbiorów mineralogicznych pod nazwą „Catalogus fossilium in maiori armario contentorum”, zawierający opisy 1178 okazów (ryc. 3).

Rzeczywista liczba okazów geologicznych zebranych przez Szersznika jest dziś trudna do określenia. „Mineralogische Fragmente” i towarzyszący im zeszyt ze spisem sygnatur obejmują opis 1404 okazów. Kolekcja mineralogiczna powiększyła się w 1809 r. o bogaty zbiór minerałów подарowany Szersznikowi przez Albina Heinricha, geologa po studiach w Wiedniu, późniejszego następcę Szersznika. Do 1814 r. nie ma innych danych na temat jej liczebności. W 1815 r., w rok po śmierci Szersznika, Heinrich sporządził inwentarz zawierający opisy 6562 okazów naturalistów, w tym 4619 minerałów i skał. Dzięki własnym badaniom terenowym Heinrich wzbogacił zbiory o 950 okazów minerałów i 474 skamieniałości oraz opracował na tej podstawie katalog minerałów ze Śląska Cieszyńskiego. Kolejny kustosz (1831–1862), Karol Schwarz, uzupełnił zbiory o kolekcję skamieniałości. Nie ma informacji na temat wzbogacenia kolekcji geologicznej przez kolejnych kustoszów, natomiast pogarszający się stan techniczny budynku muzeum oraz pogłębiająca się zapaść finansowa sprzyjały raczej odwrotnym tendencjom. W 1934 r. zbiory Szersznika przeniesiono do budynku muzeum miejskiego, a księga inwentarzowa wykazywała wówczas obecność 5000 okazów mineralogicznych. Podczas II wojny światowej zbiory zostały częściowo wywiezione (dotyczyło to zwłaszcza biblioteki), a wiele z nich uległo rozproszeniu i dewastacji (Makowski i in., 1993). Na początku lat 60. XX w. na polecenie Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu zniszczono – ze względu na ich stan – zbiór entomologiczny,

a kolekcję minerałów i skał przewieziono bez dokumentacji do Muzeum Geologii Złóż w Gliwicach, gdzie znajduje się do dziś.

MINERAŁY I SKAŁY Z KOLEKCJI SZERSZNIKA

Określenie wielkości pierwotnej kolekcji stanowi pierwszy problem, przed jakim stają badacze dorobku księdza Szersznika. Problem ten dotyczy nie tylko kolekcji geologicznej, ale również pozostałych jego zbiorów. Po śmierci Szersznika dzięki kolejnym kustoszom zbiorów liczba okazów geologicznych rosła, jednak przeprowadzki i działania wojenne spowodowały jej zubożenie i rozproszenie.

Jednoznaczne określenie wielkości pierwotnej kolekcji jest niemożliwe, dlatego jako kolekcję Szersznika zwykle traktuje się całość zbiorów, łącznie z eksponatami dołączonymi do niej po śmierci księdza. Takie podejście do problemu mają władze zarówno Muzeum Cieszyńskiego, jak i Książnicy Cieszyńskiej, w której zgromadzono bogaty księgozbiór Szersznika.

Kolekcja geologiczna z muzeum w Cieszynie trafiła do Muzeum Geologii Złóż w Gliwicach w latach 60. XX w. i była podzielona na dwie części: kolekcję cieszyńską i kolekcję Szersznika, która według Gabzdyla liczyła 600 okazów (Gabzdyl, 1998). Całość obejmowała 30 szuflad i około 1300 okazów. Ponieważ stan ilościowy i jakościowy pierwotnego zbioru Szersznika w ciągu ponad dwóch wieków musiał ulec znacznym zmianom, trudno dziś jednoznacznie ocenić, które z okazów posiadanych przez Muzeum Geologii Złóż pochodzą z kolekcji pierwotnej, a które trafiły do niej już po śmierci Szersznika. Każdy z nich jest oznakowany całym zestawem różnych symboli literowych i liczbowych, zapisywanych bezpośrednio na okazach bądź na karteluzkach przyklejonych do skały czy minerału (ryc. 4). Oznaczenia te są różnej generacji i ustalenie ich następstwa czasowego jest trudne. Zazwyczaj też nie zawierają one informacji o miejscu znalezienia okazu. Obfitość symboli jest prawdopodobnie pochodną ponad dwustuletnich przemieszczeń okazów. Odtworzenie treści tych oznaczeń znacznie utrudnia ich stan zachowania. Aby możliwe było zrekonstruowanie stanu kolekcji z końca XVIII w., konieczne jest porównanie okazów z pierwotnym katalogiem i notatkami Szersznika.

Wśród kilkunastu rodzajów oznaczeń zwraca uwagę jeden typ, oparty na zapisie złożonym z cyfr rzymskich oraz arabskich. Analiza mineralogiczna okazów opisanych w ten sposób oraz zestawienie wyników badań z tekstem „Catalogus fossilium in maiori armario contentorum” wykazuje dużą zbieżność. Katalog Szersznika ma układ szufladowy – w każdej szufladzie oznaczonej rzymską cyfrą spoczywały kolejne ponumerowane okazy należące do tej samej kategorii mineralogicznej, np. „ziemie kwaśne”, „ziemie gorzkie”, „ziemie wapniste”, „metale” i inne. Pierwotny Szersznikowy opis okazu wskazuje, że mamy do czynienia właśnie z tym minerałem czy skałą, która spoczywała w szufladzie Naturalienkabinet w czasach Szersznika. Można więc na tej podstawie dość dokładnie stwierdzić, którą część kolekcji cieszyńskiej stanowią okazy Szersznika. Na podstawie ustnych informacji pracowników muzeum cieszyńskiego wiadomo też, że najstarsze okazy cieszyńskie były przewiązywane sznureczkami, za którymi umieszczono luźne metryczki. Inne, zapakowane w fiolki, słoiczki i drewniane pudełeczka, w takiej postaci prezentowano publiczności Naturalienkabinet (ryc. 4). Jest prawdopodobne, że również te okazy pochodzą ze zbioru Szersznika.

Analiza zawartości szuflad wykazała obecność tak oznaczonych czy zabezpieczonych okazów zarówno w kolekcji cieszyńskiej, jak i w kolekcji Szersznika. Jednocześnie w zbiorach Szersznika znajdują się okazy z całą pewnością dołączone do niej po jego śmierci (np. medalion z lawy upamiętniający erupcję Wezuwiusza w 1819 r.) (ryc. 5). Konieczne okazało się więc uporządkowanie zawartości szuflad, i zweryfikowanie liczby okazów dotychczas zaliczanych do zbiorów Szersznika (Gabzdyl, 1998). Z kolekcji wyłączono około 200 okazów pozbawionych jakichkolwiek oznaczeń. Wśród okazów cieszyńskich 105 posia-

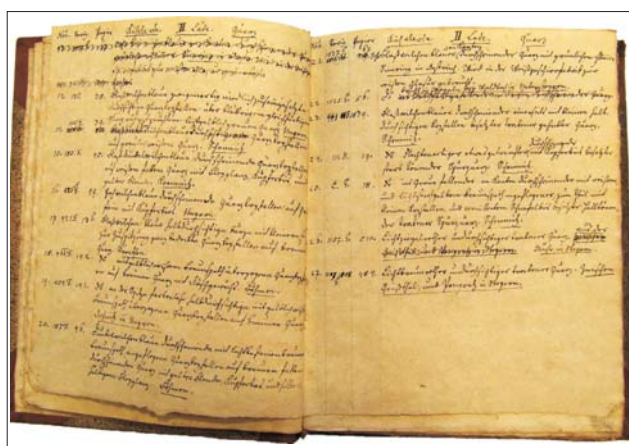
da symbole złożone z cyfr rzymskich, wskazujące na to, że eksponaty te pochodzą z pierwotnych zbiorów Szersznika. Jest też 90 minerałów lub skał przewiązanych sznureczkiem oraz 15 słoiczków. Oczywiście nie jest wykluczone, że okazy, które dziś są pozbawione tego typu oznaczeń, nie należały kiedyś do pierwotnej kolekcji – sznureczki mogą się przecierać, a karteczki odlepiać.

Wszystkie okazy zostały zbadane, oznaczone i ponownie skatalogowane wraz z opisem merytorycznym i odniesieniami historycznymi. W kolekcji występują minerały i skały zarówno dość pospolite, jak i cenne, rzadko spotykane albo pochodzące z nieistniejących już dziś stanowisk.

Tendencja kolekcjonowania okazów „pospolitych” wyparła w XVIII w. wcześniejszą ideę gromadzenia wyłącznie okazów unikalnych, wyjątkowych lub „dziwnych” (Mencfel, 2010). Ma to zresztą swoje uzasadnienie w dydaktycznym charakterze wielu gabinetów naturaliów, w tym także w cieszyńskim. Stąd obecność w zbiorze okazów niewyróżniających się niczym szczególnym: zwykłych rzecznych otoczków piaskowcowych czy węglanowych, licznych wapieni, łupków czy krzemieni. Prawdopodobnie były one znajdowane przez Szersznika lub jego uczniów podczas coniedzielnych wycieczek terenowych, które organizował. Druga grupa okazów to minerały i skały mniej pospolite i niewystępujące w bezpośredniej okolicy Cieszyna. Należy do niej kolekcja minerałów i skał krzemionkowych, m.in. czerwone opale z Herlan na Słowacji, różnego rodzaju aragonity, kalcyty (monokryształy, szczotki, nacieki), malachity i azuryty, chalkopiryty, galena, aktynolity, sfaleryty, hemimorfit, granaty i inne. W kolekcji petrograficznej na uwagę zasługuje duża grupa kwarcytów, gnejsów, granitoidów, łupków metamorficznych, melafirów, porfirów, skał piroklastycznych, bazaltów, eklogitów, law, a także wapień, iłowce, brekcje i gliny. Kolekcja obejmuje również jednostronnie wypolerowane płytki różnych odmian skał węglanowych. Ponieważ nie zachowały się żadne przekazy historyczne na temat własnoręcznej obróbki okazów przez Szersznika, prawdopodobnie pochodzą one z zakupów lub wymiany (podobne okazy ma w swoich zbiorach Muzeum Historii Naturalnej w Wiedniu, a z badań archiwalnych wynika, że Szersznik prowadził korespondencję z mineralogami wiedeńskimi; studia mineralogiczne w Wiedniu ukończył też Albin Heinrich, który, jak wcześniej wspomniano, podarował znaczną część swojej kolekcji Szersznikowi).

Jak się ma stan obecny kolekcji do stanu pierwotnego, możemy wnioskować na podstawie analizy „Catalogus fossilium in maiori armario contentorum”. Szersznik opisał w nim 1178 skał i minerałów, przedstawiając dokładnie ich wygląd i lokalizację. Katalog prawdopodobnie miał mieć ciąg dalszy, gdyż liczba okazów Szersznika była znacznie większa od ujętej w spisie. Zresztą układ katalogu wskazuje na brak fragmentów opisujących rudy innych metali niż złoto, srebro i miedź, a także na nieobecność skamieniałości, które, choć nieliczne, w zbiorach Szersznika się znajdowały. Ponieważ cieszyński badacz prowadził jednocześnie prace nad skatalogowaniem olbrzymich zbiorów bibliotecznych, nad zielnikami i zbiorem monet, a także nad zorganizowaniem ogrodu botanicznego, trudno się dziwić, że na ukończenie „Catalogus fossilium in maiori armario contentorum” zabrakło mu czasu.

Wśród opisanych w katalogu najliczniejsze (267 okazów) są skały węglanowe, w tym m.in. wyróżnione przez Szersznika odmiany („mleko górskie”, „tufy wapienne”, nawary wapienne, ikrowce i grochowce) (tab. 1). Zostały one znalezione w Styrii, w Turynii, na Morawach, w Siedmiogrodzie i w wielu innych miejscach. Rudy miedzi, głównie

Ryc. 3. „Catalogus fossilium in maiori armario contentorum” autorstwa Leopolda Jana Szersznika (1800 r.)

Fig. 3. "Catalogus fossilium in maiori armario contentorum" by Leopold Jan Szersznik (1800)

Ryc. 4. Sposoby zabezpieczania i oznaczania okazów w kolekcji cieszyńskiej

Fig. 4. Methods of protecting and labeling the specimens in the Cieszyn collection

Ryc. 5. Medalion z lawy upamiętniający erupcję Wezuwiusza w 1819 r.

Fig. 5. Medallion made of lava (Vesuvio eruption in 1819)

Tab. 1. Zestawienie okazów ujętych w katalogu Leopolda Jana Szersznika wraz z oryginalnym podziałem na klasy i ich liczebności**Table 1.** List of specimens included in the catalog of Leopold Jan Szersznik with the original division into classes, and their abundance

Ziemia kwaśna <i>Source earths</i>	Ziemia gliniaste <i>Argils earths</i>	Ziemia gorzkie <i>Bitter earths</i>	Ziemia wapienne <i>Calc earths</i>
kwarce <i>quartzes</i>	56 ility aluonowe <i>alum argils</i>	4 ziemia magnezjowa <i>magnesia earths</i>	2 Mleko górskie <i>mountain milk</i>
granaty <i>garnets</i>	18 kaolinity <i>kaolinites</i>	6 talki <i>talcs</i>	13 kredy <i>chalks</i>
rogowce <i>cherts</i>	18 łyszczyki <i>micas</i>	5 łupki talkowe <i>talc shists</i>	1 wapienie <i>limestones</i>
agaty z dendrytami <i>dendritic agates</i>	2 homblendy <i>hornblendes</i>	7 chloryty <i>chlorites</i>	17 kalcyty <i>calcites</i>
kameole <i>carneols</i>	2 gliny garncarskie <i>potter's clays</i>	5 steatyty <i>soapstones</i>	2 tufy wapienne <i>calcutuffs</i>
chryzoprazy <i>chrysoprases</i>	5 farby ziemne <i>argillites</i>	3 serpentyny <i>serpentine</i>	13 nawary wapienne <i>calcsinters</i>
agaty <i>agates</i>	7 ziemia walkierskie <i>fuller's earths</i>	5 aktynolity włókniste <i>fibrous actinolites</i>	5 kwiat żelaza <i>flos-ferris</i>
jaspisy <i>jaspers</i>	8 łupki ilaste <i>argillites</i>	29 azbesty <i>asbestos</i>	7 sole kąpielowe <i>bath salts</i>
turmaliny <i>tourmalines</i>	4 Ziemia mieszane Mixed earths	2 cyanity <i>cyanites</i>	2 ikrowce <i>oolites</i>
tremolity <i>tremolites</i>	2 granity <i>granites</i>	6 aktynolity <i>actinolites</i>	1 grochowce <i>pisolites</i>
zeolity <i>zeolites</i>	3 sjenity <i>syenites</i>	11 Utworki z masą zasadniczą Products with groundmass	35 dolomity <i>dolomites</i>
lepidolity <i>lepidolites</i>	3 gnejsy <i>gneisses</i>	6 porfiry <i>porphyries</i>	23 margle <i>marls</i>
opale <i>opals</i>	14 zieleńce <i>greenstones</i>	11 "grausteiny" <i>greystones</i>	8 fluoryty <i>fluorspars</i>
smołowce <i>pitchstones</i>	19 łupki mikowe <i>mica schists</i>	23 piaskowce <i>sandstones</i>	27 gipsy <i>gypsums</i>
skalanie <i>feldspars</i>	3 "murbsteiny" <i>murbstones</i>	8 szarogłazy <i>greywackes</i>	27 baryty <i>barites</i>
kaoliny <i>kaolins</i>	5 granulity <i>granulites</i>	2 brekcie <i>breccias</i>	2 Utworki wulkaniczne Volcanic products
ility <i>clays</i>	2 łupki homblendowe <i>hornblende schists</i>	25 Ciała palne Combustible products	3 migdałowce <i>amygdaloids</i>
opoki lekkie <i>light gaizes</i>	1 Metale Metals	20 węgle, gągaty <i>coals, gagates</i>	3 bazalty <i>basalts</i>
	18 skały złotożółte <i>aurated rocks</i>	3 siarki <i>sulphurs</i>	51 lawy <i>lavas</i>
	51 rudy srebra <i>silver ores</i>	2 łupki tabliczkowe <i>grapholites</i>	2 pumeksy <i>pumices</i>
	139 rudy miedzi <i>copper ores</i>	1 torfy <i>peats</i>	2 trasy <i>trasses</i>

malachit, azuryt i chalkopiryt, a także kupryt, chryzokola, ochra miedziowa, i miedź rodzima również zajmują znaczną część zbiorów (139 okazów). Okazy te pochodzą głównie z Banatu, ze Słowacji, ze Styrii, z Tyrolu i z Czech (Gabzdyl, 1998). Wiele okazów (56) liczy kolekcja różnobarwnych odmian kwarcu, pochodzących ze Słowacji, ze Styrii i z Siedmiogrodu, w tym nawet zawierających złoto rodzime. Z oczywistych powodów (łatwość pozyskania i powszechne występowanie) w katalogu opisano liczne łowce, piaskowce, zlepieńce, granitoidy, a także inne skały (m.in. rogowce, łupki mikowe, gliny garncarskie, porfiry). Wśród minerałów uwagę zwracają liczne granaty, opale, talki, serpentyny, azbesty, aktynolity i łyszczyki. Głównym „obszarem źródłowym” dla tej części kolekcji były, podobnie jak w przypadku innych okazów, Austro-Węgry oraz Niemcy. Znaczną część zbiorów Szersznika stanowiły okazy z klasy metali (*Metallen*); oprócz wymienionych wyżej rud miedzi katalog zawiera opisy 51 rud srebra (stefanit, pyrrargiryt, freibergit, galena srebronośna) oraz srebra rodzimego, pochodzących ze Słowacji, z Siedmiogrodu, z Galicji (Olkusz) i ze Styrii, oraz 18 okazów kruszców złota (piryt złotożółty, piasek złotożółty, nagyagit) i złota rodzimego z klasycznych lokalizacji z Siedmiogrodu, ze Słowacji, z Węgier, ze Styrii i z Dolnego Śląska.

Zwraca uwagę niemal całkowity brak w katalogu opisów skał pochodzących z bezpośrednich okolic Cieszyna, chociażby cieszynitów lub kalcytów ze Sztramberka, które musiały zainteresować tak gorliwego kolekcjonera. Być może takie okazy były przede wszystkim włączane

do kolekcji dydaktycznej, wykorzystywanej przez uczniów gimnazjum cieszyńskiego. Ponieważ zachowały się rejestry okazów dydaktycznych, ich bliższe zbadanie pozwoli wyjaśnić tę zagadkę.

PODSUMOWANIE

Nieznaną szerzej kolekcja Leopolda Jana Szersznika z Cieszyna jest, obok zbioru okazów geologicznych Baltazara Hacqueta, najstarszą kolekcją mineralogiczną w Polsce. Książka Szersznika – pochodząca z Cieszyna nauczyciel, badacz, kolekcjoner i prekursor muzealnictwa – był czołową postacią schyłku Oświecenia na Śląsku Cieszyńskim. Chociaż do historii przeszły przede wszystkim zasługi Szersznika jako twórcy powszechnie dostępnej biblioteki, to dla historii nauk przyrodniczych szczególnie ważny jest pozostawiony przez niego zbiór eksponatów przyrodniczych, tworzących tzw. Naturalienkabiniet. Obejmował on ponad 6000 okazów, w tym około 4000 minerałów, skał i skamieniałości. Kolekcja, mająca ilustrować historię naturalną, charakteryzowała się doskonałym usystematyzowaniem zbiorów. Inwentarze części okazów zawierały informacje na temat miejsca przechowywania okazu oraz jego opis zgodny z ówczesną klasyfikacją naukową. W 1802 r. książka Leopolda Szersznika udostępnił bogate zbiory społeczeństwu, tworząc pierwszą w tym regionie placówkę muzealną.

Jedyna ocalała część kolekcji znajduje się w Muzeum Geologii Złóż w Gliwicach.

Niestety stan zachowania i uporządkowania zbiorów w momencie przekazania ich do muzeum dalece odbiegał od stanu pierwotnego. Najnowsze badania doprowadziły do wyodrębnienia z kolekcji okazów zgromadzonych przez Szersznika, ich oznaczenia i skatalogowania. Umożliwiło to porównanie aktualnego stanu kolekcji z przedstawionymi w „Catalogus fossilium in maiori armario contentorum” zasobami geologicznymi Naturalienkabiniet.

Praca jest finansowana ze środków Narodowego Centrum Nauki (nr 7807/B/P01/2011/40).

LITERATURA

- GABZDYL W. 1998 – Systematyka, terminologia i opis minerałów i skał w „Catalogus fossilium in maiori armario contentorum” Leopolda Jana Szersznika z 1800 roku. Pr. Muz. Ziemi, 45: 67–80.
- KUDÉLKA M. 1957 – Leopold Jan Seršnik (1747–1814): život a dílo. Krajské nakladatelství, Ostrava: 1–191.
- MAKOWSKI M., SPYRA J. & SZELĄG K. 1993 – Zbiory i Fundacja Szersznika po 1814 r. [W:] Spyra J. (red.) 190 lat założenia muzeum i biblioteki Leopolda Jana Szersznika 1802–1992. Muzeum w Cieszynie, Cieszyn: 81–90.
- MENCZFEL M. 2010 – Skarbcie natury i sztuki. DIG, Warszawa: 1–329.
- SPYRA J. 1993 – Życie i działalność ks. Leopolda Jana Szersznika (1747–1814). [W:] Spyra J. (red.) 190 lat założenia muzeum i biblioteki Leopolda Jana Szersznika 1802–1992. Muzeum w Cieszynie, Cieszyn: 13–36.
- WYTRZENS J. 1930 – Życiorys proboszcza L. Jana Szersznika. Złoty Śląsk, 6: 131–138, 186–194.
- <http://www.cieszyn.pl>

Praca wpłynęła do redakcji 29.06.2012 r.
Po recenzji akceptowano do druku 5.10.2012 r.